

ارزیابی و تحلیل محتوای وبلاگ‌ها و سایت‌های ضد دینی فارسی‌زبان

■ حسن بشیر^۱

■ کاظم موذن^۲

چکیده

فضای مجازی امکان ویژه‌ای را برای تبلیغ و اشاعه باورهای گروه‌های کوچک و به حاشیه‌رفته از جمله جریان‌های ضد دینی فراهم نموده است. در این میان تلاش برای شناسایی و رصد فعالیت‌های آن‌ها گامی ضروری در جهت تدوین سیاست‌های مطلوب در عرصه فضای مجازی است. این مقاله در پی پاسخگویی به این سوالات است: ۱. میزان و کیفیت فعالیت سایت‌ها و وبلاگ‌های فارسی‌زبان به چه شکل است؟ ۲. محورهای مورد تاکید و تاکتیک‌های مورد استفاده آن‌ها چیست؟ این مقاله با بهره‌گیری از دو روش مؤلفه‌های ارزیابی سایت، تحلیل محتوای کیفی در پی پاسخگویی به این دو سوال است. نتایج بخش تحلیل و ارزیابی ۱۲ وبلاگ و سایت برگزیده حاکی از آن است که اکثر پایگاه‌های اینترنتی ضد دینی دارای ویژگی‌های ذیل هستند: بهره‌گیری از اعتبار نوشتار بجای اعتبار نویسنده، طراحی‌های عمدتاً ضعیف، شلختگی موضوعی، ترکیبی بودن، سلبی بودن، عدم تمایل به درج تاریخ، غلبه فضای رادیکال و غیر آزاد اندیشانه و گفتگومدارانه، کمی مخاطب، سیاسی بودن و نشر محور بودن بجای تولیدمدار بودن. نتایج بخش تحلیل محتوای کیفی ۷ محور کلی و ۲۴ محور جزئی مورد تاکید و ۱۴ تاکتیک و ۵ کارکرد و هدف کلی را نشان می‌دهد که می‌تواند برای فعالین فرهنگی و تولیدکنندگان محتوای جایگزین مفید و موثر باشد. بر اساس مؤلفه‌های محتوایی می‌توان پایگاه‌های اینترنتی مذکور را به دو دسته کلی تقسیم کرد: ۱. قائل به بی‌خدایی کلی و مدافع دموکراسی و جمهوریت ۲. نقد دین اسلام و مسلمانان تحت عنوان خرافه‌زدایی، عدم توهین به خدا، بدون حمایت از سایر ادیان و مدافع رژیم پادشاهی.

واژگان کلیدی

فضای مجازی، سایت، وبلاگ، جریان ضد دینی، تحلیل سایت، تحلیل محتوای کیفی.

۱. دانشیار دانشگاه امام‌صادق(ع) bashir@isu.ac.ir

۲. کارشناس ارشد سیاستگذاری فرهنگ و ارتباطات / kazem.moazen@gmail.com

مقدمه

فن آوری بی سابقه ارتباطات می توانند افراد را در سرتاسر جهان به هم پیوند دهد و خود را به عنوان نیروی انقلابی به سود ارتباطات و فرهنگ دموکراتیک به اثبات برساند. اینترنت سبب شده است افراد گوناگون بتوانند به دریافت و پخش پیام‌ها در همه جا دسترسی داشته باشند. همه بتوانند در اطلاعات و ارتباطاتی که در جامعه پخش می شود، صدا و اعمال نظر بیشتری داشته باشند. در ظاهر این امکانی بدیهی به نظر می رسد که اینترنت بتواند به عنوان رسانه‌ای ضد سرکردگی و سلطه عمل کند و افراد را با عرضه مقدار بی نهایی از اطلاعات از منابع بی شمار قدرتمند سازد. گردش در فضای سایبر به وسیله یک موس کامپیوتری کار آسانی است و در ضمن سانسور و ممیزی اینترنت نیز کار دشواری است (ابو، ۱۳۸۵: ص ۲۸۱-۲۸۲).

فضای مجازی موقعیتی است که نگهداری و نقل و انتقال اطلاعات بسیار ارزان و ساده انجام می شود، از این جهت برای فضای تربیتی و اخلاقی جامعه اطلاعاتی هم تهدید محسوب می شود و هم فرصت و نباید با نگاه تهدیدی آن را ارزیابی و به دوری از آن حکم کرد. در این فضای چالشی باید برای تبدیل تهدید به فرصت یا برای کاهش تهدیدها در مقابل فرصت‌ها فعالانه وارد صحنه تولید و انتقال اطلاعات شد.

در این میان تلاش برای شناسایی و طبقه بندی جریان‌های ضد دینی و بررسی اقدامات و فعالیت‌های آن‌ها از طریق وبلاگ‌ها و سایت‌های اینترنتی گامی ضروری در جهت تدوین سیاست‌های مطلوب در عرصه فضای مجازی است. این پژوهش در مسیر ارائه پیشنهادی راهبردی و با هدف شناسایی جریان‌های انحرافی و ضد دینی در فضای مجازی و ارائه راهکارهای سیاست‌گذارانه، اقدام به تحلیل سایت‌ها و وبلاگ‌های فعال در این حوزه می نماید.

۱. چارچوب نظری

واقعیت مجازی به عنوان یک ترکیب ذهنی از واقعیت و غیر واقعیت که متکی بر سه بعد اساسی یعنی ۱. نگهدار مدار بودن ۲. برخوردار از فضای نمایشی خودراهبر و ۳. مسیرهای پیگرد مشخص است که تعامل فرد را در محیط مجازی به صورت طبیعی در جریان قرار می دهد. واقعیت مجازی عبارت است از ساخت واقعیت با همه ظرفیت‌های ممکن آن در فضای مجازی است. این نگاه موجب ساختن ظرفیت‌های واقعی جهان مجازی در یک سیر تکاملی شده است و به مرور همه کارکردهای فردی و اجتماعی، کنش‌های فعال و غیرفعال و حضور در تنهایی و جمع و همچنین ساخت و پردازش‌های کنش‌گرانه در این فضا امکان پذیر شده است (عاملی، ۱۳۸۴).

در واقع اینترنت به واسطه امکانات تکنولوژی که در اختیار مخاطب قرار می دهد، به نوعی به قدرتمند شدن مخاطب در کنترل ارتباط کمک کرده است. به واسطه این امکانات گروه‌ها و

جنبش‌هایی که سابقاً قادر به بازنمایی خود و مشارکت در تولید محتوا در رسانه‌ها نبودند و توسط روابط قدرت موجود به نوعی به حاشیه رانده شده بودند تا حدودی توانسته اند صدا و حضور خود را قابل شنیدن کنند. (منتظر قائم و تاتار، ۱۳۸۴)

اینترنت ویژگی‌های منحصر به فردی دارد و فضایی را ایجاد می‌کند که افراد در آن احساس آزادی خاصی دارند. شاید اولین خصوصیت بارز اینترنت پتانسیل آن برای تعاملی بودن است که این امکان ارتباط دوسویه و چندسویه بر ساختارهای قدرت تأثیرگذار است و موانع متعارف برای مشارکت سیاسی و مدنی افراد و گروه‌ها را تا اندازه قابل توجهی از میان بر می‌دارد. دیگر خصوصیت بارز اینترنت بی‌مکانی و بی‌زمانی و آزاد بودن از وابستگی به زمان و مکان است که باعث شده افراد و گروه‌های به حاشیه رانده شده از بند سلطه و مرکزیت گروه‌های مسلط رها شوند، چرا که بدون مکان، مرکزیت هیچ مفهومی نخواهد داشت (منتظر قائم، ۱۳۸۱).

از سوی دیگر اینترنت به عنوان یک ابر رسانه، ابزار بسیار مهمی برای تبلیغ و اشاعه باورهای گروه‌های کوچک و به حاشیه رفته فراهم کرده است (سردارنیا، ۱۳۸۸). در این میان گروه‌ها و جریان‌های انحرافی و ضد دینی که همواره در جهت مخدوش کردن چهره اسلام بوده‌اند، از این ابزار به شکل گسترده و متنوعی استفاده کرده‌اند. این گروه‌ها علی‌رغم جایگاه اجتماعی محدود، با حمایت کشورهای غربی اقدام به راه‌اندازی و مدیریت تعداد زیادی از وبلاگ‌ها و سایت‌های ضداسلامی و ضد دینی نموده و به منظور تضعیف جایگاه دین در جامعه به تبلیغات و فعالیت‌های جدی پرداخته‌اند.

از نگاه دیگر ما وارد دوره جدیدی شده‌ایم که در آن ظرفیت‌های تولید، خدمات و همچنین مصرف «دو ظرفیتی و دو کاربردی» شده است که از آن تحت عنوان دوفضایی شدن کره زمین یاد کرده‌اند. کاربرد اول مربوط به امکان و ظرفیت‌های جهان فیزیکی است و کاربرد دوم مربوط به جهان مجازی است. تفاوت‌های مهمی بین این دو جهان وجود دارد که مربوط به خصوصیات ذاتی و تکنیکی این دو جهان می‌شود. جهان مجازی از یک ظرفیت متضاد مادی و فرامادی برخوردار است و جهانی است که در آن استبداد زمان و استبداد مکان فیزیکی وجود ندارد (عاملی، ۱۳۸۵: ۹).

برخورداری از هایپرلینک و هایپر تکست در اینترنت یکی از قدرت‌بخش‌ترین ویژگی‌های آن است. در این حالت تمام صفحات شانس برابری برای مورد توجه قرار گرفتن را دارند و مرکزیت رسانه‌ای به معنای سنتی آن از بین می‌رود و در واقع این مرکزیت صداست که از بین می‌رود و مفهوم حاشیه به چالش کشیده می‌شود. در حالی که در رسانه‌های سنتی تشخیص حاشیه و مرکز بسیار آسان است، در اینترنت لزومی ندارد هیچ کدام از صفحات ادعای دارا بودن مرکزیت بکنند (منتظر قائم و تاتار، ۱۳۸۴)، همچنین اینترنت فضایی را فراهم می‌آورد که کاربران آن می‌توانند

به صورت گمنام به فعالیت بپردازند. امتیازی که تولیدکنندگان اطلاعات و محتوا به ویژه فعالان اجتماعی دارند این است که می‌توانند هویت شخصی خود را پنهان نگه دارند و بدون ترس از محدودیت‌های موجود در رسانه‌های سنتی به فعالیت بپردازند. (همان)

عنصر شناخته‌شده‌ی اینترنت منجر به پدیده‌ی دوج جهانی شدن‌ها گردیده است. پارادایم «دوج جهانی شدن‌ها» در درجه‌ی اول به تبیین دو جهان موازی و در عین حال مرتبط و در هم آمیخته می‌پردازد و در درجه‌ی بعدی جهانی شدن‌های متکثری را درون این دو جهان مورد توجه قرار می‌دهد، در واقع مهم‌ترین تغییر جهان معاصر، که بنیان تغییرات آینده‌ی جهان را می‌سازد، رقابت جهان واقعی و جهان مجازی است. (عاملی، ۱۳۸۳: ۴۱) پارادایم دوج جهانی شدن‌ها بر این نظریه تأکید می‌کند که صنعت ارتباطات به طور عام شرایط سرعت یافته‌ای را برای حرکت جمعیت، ارتباطات بین فردی و نزدیک کردن فضاها فراهم آورده است. این روند در دو فضای واقعی و مجازی صورت می‌گیرد. جهانی شدن‌ها در جهان واقعی متأثر از صنعت حمل و نقل است که شرایط تسهیل شده‌ای را برای انتقال انسان با بدن فراهم آورده است که معنای نزدیک‌تری از فاصله بین مکان‌ها را تحقق بخشیده است و احساس دوری و نزدیکی را در سطح وسیعی تغییر داده است. از آن سو جهانی شدن‌های دیگری در فضای مجازی در جریان است که محصول صنعت هم‌زمان ارتباطات است. این صنعت امکان انتقال هم‌زمان انسان بی‌بدن و یا به عبارتی انتقال خواسته‌ها، آرزوها و اطلاعات انسانی را فراهم آورده است. بر این مبنا واقعیت‌های هم‌زمان بسیاری در جهان معاصر شکل گرفته است و به صورت گسترده‌تری تحقق پیدا خواهد کرد. (عاملی، ۱۳۸۲)

برای هر مطالعه‌ی میدانی باید توجه داشت که با چه قلمرو مطالعاتی مواجه هستیم و اساساً قلمرو مورد مطالعه ما از چه خصوصیات ذاتی برخوردار است. با این نگاه سایت متن متفاوتی است که نمی‌تواند به عنوان صرفاً یک کتاب یا فایل صوتی و یا یک فایل تصویری مورد تحلیل و مطالعه قرار گیرد. اساساً فضای سایت صرفاً یک فضای تک‌متنی نیست، بلکه یک فضای بین‌متنی و چندمتنی است که فرد را از فضای حضور اولیه به فضاهای متکثر و متنوع دیگر منتقل می‌کند. در واقع سایت و وبلاگ یک فضای پر تولید است که متن‌های متکثر و متنوع دیگر منتقل می‌کند. متنی و عینی و هم‌امکان تفسیر متنی - زمینه و ذهنی را دارد، فراهم می‌آوردند. (عاملی، ۱۳۸۵: ۱۵) این پژوهش نیز با بهره‌گیری از دو روش مؤلفه‌های ارزیابی سایت و تحلیل محتوای کیفی به تحلیل و بررسی سایت‌ها و وبلاگ‌های ضد دینی فارسی زبان می‌رود، تا امکان هر دو گونه تفسیر از این فضا را فراهم آورد.

در واقع گروه‌ها و جریان‌های ضد دینی نیز در دو جهان واقعی و مجازی حضور دارند. این دو حضور علی‌رغم تفاوت‌های اساسی به یکدیگر وابسته است. فعالیت‌های دینی در فضای مجازی قواعد خاص خود را دارد و جریان‌های ضد دینی نیز در عین جایگاه اجتماعی محدود خود با

بهره‌گیری از ویژگی‌های فضای مجازی در قدرت‌بخشیدن به مخاطبان، به تبلیغ علیه ادیان الهی و بخصوص اسلام پرداخته‌اند. در این میان فهم کیفیت و میزان فعالیت‌های جریان‌های ضد دینی در فضای سایت‌ها و وبلاگ‌های فارسی‌زبان و بررسی ابعاد محتوایی آن، نیازمند فهم ویژگی‌های جهان مجازی و متون غالب در فضا از قبیل سایت و وبلاگ و از سوی دیگر تعامل و رابطه این فعالیت‌های تبلیغی با فعالیت‌های رایج در دنیای واقعی است. پارادایم دوج جهانی شدن‌ها، نگاهی را در اختیار ما قرار می‌دهد تا با کمک آن می‌توان به تبیین و متمایز نمودن و در عین حال مرتبط و درهم‌آمیخته‌ساختن دو جهان موازی بپردازیم و دو روش مؤلفه‌های ارزیابی سایت و تحلیل محتوای کیفی تصویری موازی و مکمل از این اقدامات را در اختیار محقق قرار می‌دهد.

۲. روش پژوهش

در ابتدای مسیر انجام پژوهش تلاش شده است با بهره‌گیری از روش‌های مختلف جستجو در سایت‌های اینترنتی، فهرست‌های راهنمای موجود در اینترنت، سیستم تبادل لینک (که در فضای مجازی رایج است) و... لیستی جامع از سایت ضد دینی فراهم شود و با بهره‌گیری شاخص‌های کاربردی ارزیابی فضای وبی ایرانی به تحلیل این سایت‌ها و وبلاگ‌ها اقدام شود. این شاخص‌ها توسط دکتر سعید رضا عاملی در ایران طرح شده و بعدها مورد استفاده محققین دیگر نیز قرار گرفته است. اساساً فضای وب، فضایی است که ظرفیت‌های متفاوتی را در مقایسه با فضای متنی آنالوگ فراهم می‌سازد، در واقع وب صرفاً یک فضای تک‌متنی نیست، بلکه یک فضای بین‌متنی و چندمتنی است که فرد را از فضای حضور اولیه به فضاهای متکثر و متنوع دیگر منتقل می‌کند، لذا لازم است تا معیارهای خاص و مشخصی برای تحلیل سایت در نظر گرفته شود. تاکنون معیارهای متفاوت کیفی برای تحلیل سایت معرفی شده است، اما در این پژوهش معیارهای معرفی شده توسط عاملی (۱۳۸۵) مبنا قرار می‌گیرد. عاملی ترکیبی از معیارهای آلستر اسمیت^۱ (۲۰۰۱)، نیکالو جورج دراگولانسکو^۲ (۲۰۰۲) و آجیوروف و وولفرام^۳ (۲۰۰۵) را به همراه معیارهای مد نظر خود ارائه می‌دهد. این در حالی است که عاملی معتقد است معیارهای ارزیابی سایت ثابت نیست و تابع ظرفیت‌های جدید سخت‌افزاری و نرم‌افزاری و همچنین متغیرهای بومی-جهانی است و به اقتضای شرایط پژوهش بعضی از آن‌ها انتخاب می‌شود. عاملی ۱۲ متغیر ذیل را برای تحلیل و ارزیابی وب معرفی می‌کند که هر کدام شاخص‌های دقیقی برای آن تعریف شده است: ۱. صحیح بودن اطلاعات ۲. اعتبار نویسنده یا نویسندگان سایت ۳. پوشش مطالب ۴. به روز بودن ۵.

1 Alstair Smith

2 Nicolae-George Dragulanesco

3 Ajiferuke and Wolfram

تراکم و جامعیت فرامحلی مطالب ۶. تعاملی بودن ۷. واقع گرایی ۸. سرعت دسترسی ۹. خدمات ۱۰. حقوق خصوصی ۱۱. تحلیل متنی و تصاویر سایت ۱۲. استفاده آسان از فضای وبی (عاملی، ۱۳۸۵: ۱۶-۲۰). نگاهی اجمالی به این دوازده متغیر و اهداف این پژوهش روشن می‌سازد که متغیرهای مذکور نمی‌تواند به طور کامل در خصوص این پژوهش بکار آید و لازم است تا متغیرهای جدیدی به آن افزوده شود، لذا با توجه به اهداف و سوالات تحقیق و برون دادهای مورد انتظار، متغیرهای مذکور گزینش و تغییر یافته است و نهایتاً ۱۰ متغیر زیر مبنای کار قرار گرفته است: ۱. صحت و دقت اطلاعات^۱. ۲. اعتبار^۲ نویسنده یا نویسندگان سایت ۳. به روز بودن^۳. ۴. پوشش مطالب^۴. ۵. تعاملی بودن^۵. ۶. خدمات^۶. ۷. هدف ذهنی و واقعیت‌ها ۸. تراکم و فشردگی ۹. ایده‌های جدید و نقاط تمایز ۱۰. میزان مخاطب و شناخته شده بودن وبلاگ یا سایت.

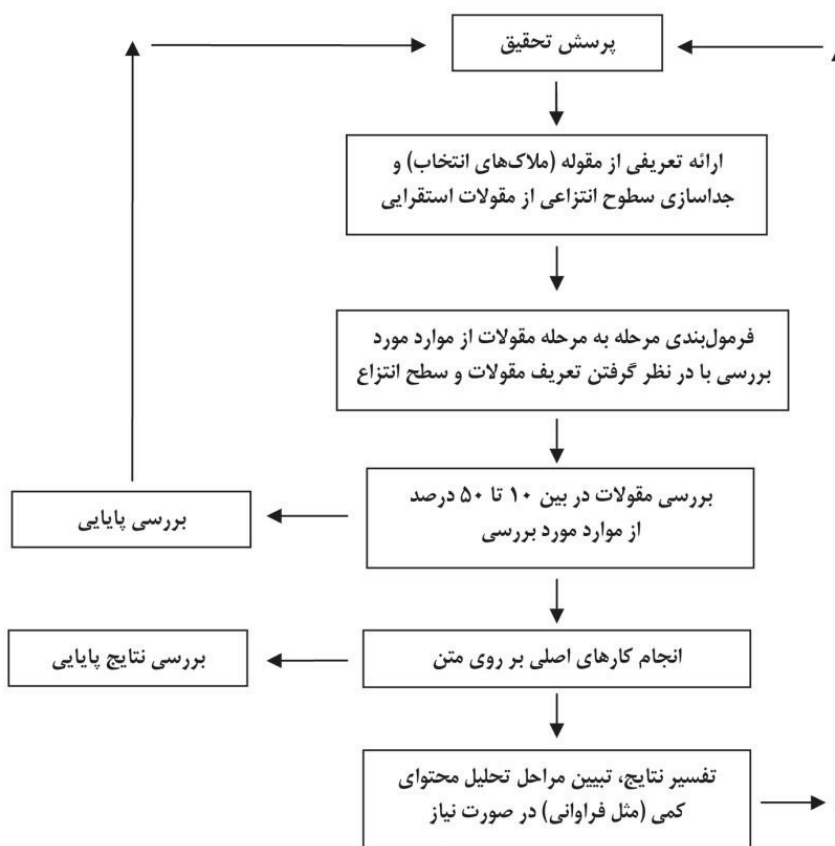
خروجی تحلیل این متغیرها، تحلیل کیفی وبلاگ‌ها و وبسایت‌هاست که به علت تعدد این سایت‌ها و وبلاگ‌ها امکان آوردن نتایج تحلیل تمامی آن‌ها امکان پذیر نیست، لذا به ارائه گزارش نتایج ۱۲ سایت و وبلاگ برگزیده اکتفا می‌شود. نتایج این بخش ما را به شناسایی مهم‌ترین و پرطرفدارترین سایت‌ها و وبلاگ‌های مطرح در این حوزه رهنمون خواهد ساخت و تحلیلی نظام‌مند از میزان و کیفیت اقدامات و فعالیت‌های رسانه‌ای، تاکتیک‌ها و نقاط قوت و ضعف آن‌ها ارائه خواهد کرد.

در مرحله بعدی پژوهش، با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوای کیفی (رهیافت عرفی) محورهای مورد تاکید و تاکتیک‌های بکار رفته در وبلاگ‌ها و سایت‌های ضد دینی مشخص گردد. سیه و شانون (۲۰۰۵) سه رهیافت متمایز تحلیل محتوای کیفی را نشان می‌دهند: عرفی، هدفمند و تلخیصی. تحلیل محتوای عرفی^۷ عموماً با طرح مطالعه‌ای به کار می‌رود که هدف آن تبیین یک پدیده است. این نوع از طرح زمانی مناسب است که نظریه یا ادبیات پیشین در مورد یک پدیده محدود باشد. (Hsieh & Shannon, ۲۰۰۵: ۱۲۸۱-۱۲۸۴) که رهیافت برگزیده ما نیز در این بخش پژوهش همان رهیافت عرفی است.

همچنین میرینگ (۲۰۰۰)، دو رویکرد در فرآیند تحلیل محتوای کیفی ارائه می‌دهد که عبارتند از «بسط مقوله‌ای استقرایی»^۸ و «کاربرد نظام مقوله‌ای قیاسی»^۹.

1. Accuracy of Information
2. Authority
3. Currentness
4. Coverage
5. Interactivity
6. Services
7. Conventional content analysis
8. Inductive category development
9. Deductive category application

ایده اصلی در رویکرد اول میرینگ فرمول‌بندی معیارهای تعریف شده است که از پیشینه نظری و پرسش تحقیق به دست می‌آید و در این زمینه جنبه‌های متنی موارد مورد بررسی محاسبه می‌شوند. علاوه بر این معیارها، مواد مورد بررسی مورد توجه قرار می‌گیرند و مقولات، مرحله به مرحله و به طور آزمایشی استخراج می‌شوند. مراحل رویکرد بسط نظام مقوله‌ای استقرایی را در شکل ۱ می‌توان مشاهده نمود:

شکل ۱: مراحل رویکرد «بسط نظام مقوله‌ای استقرایی» (Mayring, ۲۰۰۰: ۸)

با توجه به تقسیم‌بندی ارائه شده توسط میرینگ رویکرد این مقاله رویکرد «بسط نظام مقوله‌ای استقرایی» خواهد بود چراکه پیشینه نظری روشنی درباره موضوع وجود ندارد. در این بخش جامعه آماری ما تمامی وبلاگ‌ها و سایت‌های جریان‌های انحرافی و ضد دینی در سطح اینترنت است، (با تعریفی که در بخش طرح مسئله آمده است) اعم از اینکه وبلاگ یا سایت مورد نظر فعال باشد و غیر فعال. سوال اصلی ما نیز در این بخش بدین شرح است: «۱- محورهای مورد تاکید و ۲- تاکتیک‌های بکار رفته در وبلاگ‌ها و سایت‌های ضد دینی چیست؟» رویکرد ما نیز در این

تحلیل محتوا، «تحلیل مضمون» است که نتایج آن در قالب محورهای مورد تاکید و تاکتیک‌های بکار رفته ظهور و بروز پیدا می‌کند. سیستم نمونه‌گیری در این بخش نیز همان نمونه‌گیری نظری خواهد بود و مقوله‌ها و مفاهیم زمانی که به لحاظ نظری اشباع شوند و داده‌های جدید از طبقه‌ها در خلال گردآوری و تحلیل بیشتر داده‌ها به دست نیاید، آنگاه پایان نمونه‌گیری خواهد بود.

۳- نتایج تحلیل و ارزیابی ۱۲ وبلاگ و سایت برگزیده با توجه به مؤلفه‌های ده‌گانه

۱. تازینامه^۱: این سایت یکی از بزرگ‌ترین و فعال‌ترین پایگاه‌های ضد اسلامی فارسی در عرصه اینترنت است که نویسندگان و اعضای فراوانی دارد. فردی به نام میلاد پازوکی مدیر این سایت است، اما مطالب درج‌شده در آن متعلق به افراد مختلف و متعددی است که عمدتاً اعضای این سایت هستند، اگرچه عمده نویسندگان مطالب ناشناخته و احتمالاً فاقد تخصص در امور دینی هستند، اما در این سایت غیر از تحلیل‌های شخصی، تقریباً تمامی مطالب مستند و با ذکر منبع بیان می‌شود.

تاریخ‌های درج‌شده در سایت همگی به تاریخ آریایی میتراپی است. زمان راه‌اندازی این سایت سال ۲۰۰۹ بوده است. در صفحه اصلی این سایت (که بخش کوچکی از قسمت‌های متنوع این سایت است) مطالب در فاصله زمانی زیادی به روز رسانی شده است به شکلی که آخرین مطلب مربوط به آذر ۷۰۳۳ (۱۳۹۰) است و به طور متوسط هر ۲ ماه یک مطلب در سایت درج می‌شود اما باید دقت داشت مطالب این سایت فقط روی صفحه اول قرار نمی‌گیرد. ارتباط با مخاطبان در این وبلاگ به صورت جدی و در قالب‌های متنوع پیگیری می‌شود که در واقع هر کدام یکی از خدمات سایت تازینامه هستند: در این سایت سیستم عضویت تعبیه شده و اعضا می‌توانند مقالات و نوشتجات خود را پس از تایید مدیر در سایت درج کنند.

در حاشیه سایت گزارشی مختصر از آخرین فعالیت‌های اعضا و نظرات خوانندگان قرار می‌گیرد. نظرسنجی، آمارگیر، پربازدیدترین‌ها، آخرین جستجوها، سیستم آراس‌اس و امکاناتی از این قبیل در حاشیه سایت فراوان است، اما انجمن‌های گفت‌وگو، شاید مهم‌ترین و تأثیرگذارترین خدمات ارائه شده در این سایت باشد که بحث‌های جنجالی در آن مطرح می‌شود و بینندگان فراوانی هم دارد. زیر عنوان این سایت شعاری درج شده است: «هر آنچه یک باورمند دینی درباره دین خود نمی‌داند» اگر هدف اصلی این سایت را همین شعار در نظر بگیریم، به نظر می‌رسد این سایت پوشش مناسبی درباره این هدف دارد، اما فقط به آن اکتفا نکرده است. در صفحه اصلی سایت ترکیبی مناسب از متن و تصویر بکار رفته است. تبلیغات خاصی درباره سایر سایت‌ها و محصولات

1. <http://tazinameh.com/>

فرهنگی یا تجاری در این سایت وجود ندارد. طراحی اختصاصی و جذاب سایت، امکانات فراوان، پوشش گسترده مطالب و دسترسی آسان از جمله نقاط متمایزکننده این سایت است. این سایت به لحاظ میزان مخاطب در سایت الکسا در جایگاه ۳۹۷,۰۶۲,۰۶۲ قرار دارد و در مجموع ۲۶ پایگاه اینترنتی به آن لینک داده‌اند.

۲. زندیق^۱: یکی از معروف‌ترین سایت‌های ضد دینی است که شاید بتوان گفت بزرگ‌ترین آرشیو محتوای ضد دینی فارسی در سطح اینترنت را در خود جمع کرده است. نویسندگان متعدد و متنوعی در این سایت مطلب دارند و یا کتاب، ویدئو و... از آن‌ها منتشر شده است که به لحاظ اعتبار با یکدیگر متفاوت هستند. قدیمی‌ترین مطلب این سایت مربوط به سال ۲۰۰۷ است و تعداد مطالب منتشر شده در آن بی‌شمار است و آخرین بار در سپتامبر ۲۰۱۰ بروز رسانی شده است، اگرچه زندیق یک سایت آرشیوی است و مسئله بروز بودن در آن اهمیت آنچنانی ندارد. این سایت دربردارنده ۵ بخش اصلی است: ۱. نوشتارها ۲. کتابخانه ۳. یاهو‌نامه [مطالب ظاهراً غیر معقول دینی] ۴. ویدئو بلاگ ۵. پندیق (پادکست زندیق). در هر یک این بخش‌ها صدها مطلب و لینک قرار گرفته و این مسئله سبب شده تا پوشش کاملی در هر یک از محورهای ایجاد شود به شکلی که تقریباً می‌توان گفت که کمتر محتوای ضد دینی در سطح اینترنت وجود دارد که در سایت زندیق خود آن و یا لینک آن وجود نداشته باشد. در سایت زندیق هیچ پایگاه اینترنتی دیگری لینک نشده است. بخشی تحت عنوان تماس در این سایت پیش‌بینی شده است که تنها کانال ارتباطی خوانندگان این سایت با مدیر آن است. امکان اشتراک در خوراک سایت (آراس‌اس)، دسته‌بندی بر اساس موضوع، نویسنده و... و امکان چینش تاریخی، الفبایی و بر اساس میزان بازدید، و اتاق پرسش و پاسخ دینی از جمله خدمات سایت زندیق است. جمله‌ای در سربرگ این سایت قرار گرفته است که به نظر می‌رسد نشان‌دهنده هدف اصلی این سایت است: «آنچه نمی‌خواهند شما بدانید». به نظر می‌رسد زندیق با فراهم آوردن این مجموعه عظیم از مطالب ضد دینی و سیاسی ضد نظام توانسته است تا حد زیادی به هدف و شعار خود دست پیدا کند. در صفحه اول و ۵ بخش اصلی این سایت فقط لیستی از لینک‌های متنی وجود دارد. این سایت به گونه‌ای طراحی و مطالب در آن به گونه‌ای دسته‌بندی شده که امکان دسترسی آسان به مطالب مورد نظر در هر قسمت از آن وجود دارد. نقطه تمایز این سایت جامعیت و شهرت آن است. این سایت به لحاظ میزان مخاطب در سایت الکسا در جایگاه ۱,۲۸۳,۶۰۵ قرار دارد و در مجموع ۲۳۲ پایگاه اینترنتی به آن لینک داده‌اند.

1. <http://www.zandiq.com/>

۳. **گرانوم (نقد اسلام)**^۱: یکی از شناخته‌شده‌ترین و پر مخاطب‌ترین پایگاه‌های اینترنتی ضد دینی فارسی است. در این وبلاگ تقریباً تمامی مطالب اسلامی همراه با ذکر منبع بیان شده است، اگرچه به نظر می‌رسد عمده مطالب از سایت‌های اینترنتی و کتب ضد دینی کپی شده‌اند و مدیر وبلاگ نامی از نویسنده اصلی مطلب نیاورده است. هویت مدیر وبلاگ مشخص نیست و نویسنده خود را با نام مستعار گرانوم معرفی می‌کند.

در این وبلاگ بخشی تحت عنوان «درباره من» تعبیه شده است و مدیر وبلاگ درباره علایق و اهداف خود توضیح داده است. نکته جالب در این قسمت این است که تمامی اهداف و ایدئولوژی‌های ذکر شده در این قسمت، عیناً شبیه «وبلاگ رسمی آرشیو بی‌خدا» است و این مسئله می‌تواند نشانگر آن باشد که نویسنده هر دو وبلاگ یک نفر است. در چنین شرایطی توضیحات ذکر شده درباره اعتبار نویسنده وبلاگ مذکور درباره این وبلاگ نیز صدق می‌کند. این وبلاگ در سال ۲۰۱۰ راه‌اندازی شده و آخرین بار در تاریخ ۲۹ نوامبر ۲۰۱۱ بروز رسانی شده و این وبلاگ از زمان راه‌اندازی خود به طور متوسط هر ماه ۵ مطلب تولید نموده است.

پوشش مطالب وبلاگ درباره موضوعات ضد دینی با توجه به زیاد نبودن مطالب وبلاگ، ضعیف است و نوعی از پراکندگی و سردرگمی در آن مشاهده می‌شود. مدیر وبلاگ خود را به ۷ بخش مقالات، محمد، نقد دین، اراجیف اسلامی، دل‌نوشته‌های گرانوم، سیاست، طنز تقسیم بندی نموده است. تقسیم بندی مذکور نه تنها هم‌پوشانی دارد، بلکه مطالب آن پوشش مناسبی در موضوع مورد نظر ندارد. این مسئله درباره پیوندهای وبلاگ هم وجود دارد. لیست پیوندها محدود و محدود است و در عین حال وبلاگ‌هایی که صرفاً ضد نظام هستند نیز در لیست قرار گرفته‌اند. این وبلاگ به لحاظ تعاملی بودن در وضعیت مناسبی قرار دارد: علاوه بر ارتباطات ایمیلی، کامنت‌ها همگی پاسخ داده می‌شوند و نظرات جدید در حاشیه وبلاگ قرار می‌گیرند. همچنین مدیر وبلاگ، صفحه فیسبوکی^۲ تحت عنوان «کمپین نقد اسلام:: گرانوم» ایجاد کرده و نام اعضای این صفحه را در حاشیه وبلاگ قرار داده است. امکان جستجو در وبلاگ، پربازدیدترین‌ها و امکان اشتراک ایمیلی از جمله خدمات این وبلاگ است. توضیحات مختصری که زیر عنوان وبلاگ آمده که به نظر می‌رسد، هدف و استراتژی وبلاگ را معرفی می‌کند: «در این وبلاگ زندگی را نقد می‌کنیم! گاهی هم طنز داریم» البته توضیحاتی در بخش درباره من آمده است.

نگاهی اجمالی به مطالب درج‌شده در این وبلاگ نشان می‌دهد که وبلاگ فقط به هدف خود یعنی نقد نپرداخته است و اهداف پراکنده دیگری را نیز پیگیری کرده است. مدیر وبلاگ از

1 . <http://geranom.wordpress.com/>

2 . facebook

ترکیب مناسب تصویر، متن و ویدئو بهره گرفته است. طراحی وبلاگ به گونه ایست که مخاطب می‌تواند به راحتی به بخش‌های مختلف سایت دسترسی پیدا کند. به جز تبلیغ صفحه فیسبوک گرانوم و محدود پیوندهای اینترنتی تبلیغات خاصی در وبلاگ مشاهده نمی‌شود. به نظر می‌رسد نقطه متمایزکننده وبلاگ گرانوم برقراری ارتباطات عمیق و مفصل با مخاطبان است. این وبلاگ به لحاظ میزان مخاطب در سایت الکسا در جایگاه ۳,۳۳۸,۱۲۸ قرار دارد و در مجموع ۵۸ پایگاه اینترنتی به آن لینک داده‌اند.

۴. وبلاگ رسمی آرش بی خدا: این وبلاگ یکی از شناخته‌شده‌ترین و در عین حال فعال‌ترین محیط‌های ضد دینی فعال در عرصه اینترنت است. در بحث صحت و دقت اطلاعات، نویسنده وبلاگ در مواردی که تحلیل شخصی نیست و نیازمند ارائه سند و مدرک است (مثل احادیث شاذ و نادر نقل شده از ائمه) به متون و منابع اینترنتی دیگر ارجاع می‌دهد اگرچه در بخشی از معرفی وبلاگ آمده است که «مطالب وبلاگ من بر خلاف نوشتارهایی که جاهای دیگر منتشر می‌کنم هم قرار نیست خیلی تکنیکال و آکادمیک باشند بلکه مطالب غیر رسمی من هستند که دوست دارم آن‌ها را نیز طرح کنم».

نویسنده در قسمت درباره من می‌گوید که دانشجویست، اما تخصصی در زمینه مسایل دینی ندارد، اما خود را صاحب نظر و مرجع اندیشه معرفی کرده و شناسانده است. اگرچه اعتبار زیاد نویسنده که سال‌ها تحت عنوان آرش بی خدا در اینترنت فعالیت می‌کند و چندین وبلاگ دیگر (مثل زندگی، شرح مغالطات منطقی) و صفحات فیسبوکی مشابه را مدیریت می‌کند، تا حد زیادی این نقیصه را جبران می‌کند. تاریخ آخرین مطلب این وبلاگ ۲۸ ژانویه ۲۰۱۲ است و به طور متوسط حدود ۴ مطلب در هر ماه تولید شده است.

به نظر می‌رسد این وبلاگ پوشش مناسبی در زمینه‌های خردگرایی، بی‌خدایی، دموکراسی، سکولاریسم، جمهوریت، کاپیتالیسم و حقوق بشر که خود را مدافع آن معرفی می‌کند، داشته است و در این زمینه از مطالب متنوعی مثل تحلیل‌های روز، اسناد، فیلم، پوستر، مطالب تاریخی، روایی و... بهره گرفته است. به لحاظ تعاملی بودن نیز این وبلاگ وضعیت بسیار مناسبی دارد؛ نه تنها کامنت‌های خوانندگان پاسخ داده می‌شود که در حاشیه وبلاگ نیز قرار داده می‌شود. ارتباط ایمیلی، فیسبوکی و همچنین پرسش و پاسخ از طریق تارنمای گفتگو دات کام^۲ انجام می‌شود. در این وبلاگ خدمات آراس‌اس، جستجو در سایت، ارتباطات فیسبوکی، توییتری، اشتراک فیلم‌های مرتبط در یوتیوب، پیوندهای مرتبط (تحت عنوان هم‌اندیشان) وجود دارد اگرچه

1. <http://arashbikhoda.wordpress.com/>

2. <http://www.goftegu.com/>

تعداد وبلاگ‌ها و سایت‌های لینک شده محدود (حدود ۷ تا) هستند. به نظر می‌رسد وبلاگ فقط به هدف اصلی خود که در بخش خوش آمدید در حاشیه وبلاگ درج شده (یعنی مطالب عامیانه و نه آکادمیک) نپرداخته است و موضوعات ریشه‌ای و عمیق مثل مطالب استدلالی و فلسفی را هم پیگیری کرده است.

مدیر وبلاگ بیشتر به متن علاقمند است اگرچه در بخش‌هایی از فیلم و بنرهایی با موضوع بی‌خدایی نیز استفاده کرده است. در صفحه اول تقریباً امکان دسترسی به تمامی بخش‌های آن فراهم شده است. تبلیغات مطرح شده در این وبلاگ مرتبط با موضوع وبلاگ و بیشتر مرتبط با دیگر فعالیت‌های اینترنتی مدیر آن است. از جمله نقاط متمایزکننده این وبلاگ رسمی، ساختارمند و شناخته‌شده بودن آن است و اینکه نویسنده وبلاگ اصول روشن و مشخصی برای اندیشه خود و مدیریت وبلاگ خود دارد (که به طور دقیق، صریح و مفصل در بخش درباره من بدان پرداخته است). البته طراحی جذاب وبلاگ و برقراری ارتباطات عمیق با مخاطبان را نیز نمی‌توان نادیده گرفت. این وبلاگ به لحاظ میزان مخاطب در سایت الکسا در جایگاه ۵,۵۷۷,۳۰۷ قرار دارد و در مجموع ۵۸ پایگاه اینترنتی به آن لینک داده‌اند.

۵. خمینی... بیمار روانی! یکی از قوی‌ترین و باسابقه‌ترین سایت‌های ضد اسلامی است. رویه معمول این سایت این است که بعد از طرح موضوعات مدنظر خود، به صورت اینترنتی به تمامی اسناد و مدارک مرتبط ارجاع می‌دهد. از سوی دیگر مدیر وبلاگ، یعنی مانی بهروز از افراد شناخته‌شده در زمینه فعالیت‌های ضد اسلامی است و مدیریت سایت‌های دیگری از قبیل سایت رضا فاضلی (ایدئولوگ مشهور ضد اسلامی) را بر عهده دارد، لذا این سایت به لحاظ صحت و دقت اطلاعات در وضعیت مناسبی قرار دارد.

نویسنده وبلاگ در پروفایل خود توضیحات اجمالی درباره محل زندگی، شغل و علایق خود داده است و بر طبق این اطلاعات فرد مذکور تخصصی در زمینه امور دینی و یا حتی مسایل تاریخی و... ندارد. این وبلاگ در سال ۲۰۰۶ راه‌اندازی شده و از آن زمان تاکنون به طور متوسط در هر ۳ ماه دو مطلب جدید قرار گرفته و آخرین بروز رسانی آن مربوط به ۳ فوریه ۲۰۱۲ است. مدیر وبلاگ توانسته است در موضوعات متنوعی از قبیل تحلیل‌های روز، مباحث تاریخی، روایی، طنز و... ورود پیدا کند اگرچه تعداد مطالب تولید شده در هر موضوع چشم‌گیر نیست.

در حاشیه وبلاگ مجموعه قابل توجهی از وبلاگ‌های ضد دین و ضد نظام جمهوری اسلامی لینک داده شده‌اند و مطالب وبلاگ به شکل مناسبی دسته‌بندی موضوعی شده، تا خوانندگان بتوانند به راحتی مطالب پیشین وبلاگ را بازیابی کنند. از جمله خدمات قابل توجه این وبلاگ، مجموعه‌ای

وسیع از لینک فایل‌های صوتی، تصویری، گرافیکی و صفحات اینترنتی مرتبط با موضوع وبلاگ است که در بین مطالب و به صورت جالب و بجا استفاده شده است. علاوه بر ارتباطات مرسوم از طریق نظردهی خوانندگان و درج نظرات جدید در حاشیه وبلاگ، ارتباط با نویسنده وبلاگ از طریق ایمیل نیز امکان‌پذیر است.

در این وبلاگ، بخش خاصی تحت عنوانی همچون درباره وبلاگ وجود ندارد. متن و تصویر به طور هم‌زمان و مناسبی استفاده شده و در مواردی نیز لینک فایل‌های تصویری و صوتی قرار گرفته است. تبلیغات برای سایر سایت‌های ضد دینی در قالب لینک دهی و درج بنر تصویری انجام شده است. از جمله نکات برجسته این سایت آرشیو فایل‌های صوتی رضا فاضلی و کتاب‌های ممنوعه است که امکان دسترسی آن به صورت دسته‌بندی شده، در حاشیه وبلاگ فراهم شده است. همچنین طراحی سربرگ، عنوان و شعار وبلاگ که همگی با یکدیگر ارتباط دارند، از دیگر نکات قابل توجه است. این سایت به لحاظ میزان مخاطب در سایت الکسا در جایگاه ۵,۵۶۵,۸۸۴ قرار دارد و در مجموع ۵۷ پایگاه اینترنتی به آن لینک داده‌اند.

۶. وبلاگ گمنامیان^۱: یکی از فعال‌ترین وبلاگ‌های ضد دینی است که مطالب متنوعی را منتشر می‌کند. مدیر وبلاگ سعی می‌کند با ارائه لینک‌های اینترنتی تحلیل‌های خود را مستند کند، اما عمده مطالب تحلیل روز است و نیازمند رفرنس دهی نیست. نویسنده وبلاگ با نام مستعار گمنامیان فعالیت می‌کند و هیچ اطلاعاتی درباره او ارائه نشده است. این وبلاگ در سال ۲۰۰۸ راه‌اندازی شده و از آن زمان تاکنون به طور متوسط روزانه حدوداً یک مطلب در آن درج می‌شود و آخرین بار در تاریخ ۲۴ فوریه ۲۰۱۲ بروز رسانی شده است. پایگاه‌های اینترنتی فراوانی (بیش از ۷۰ تا) در حاشیه وبلاگ بر اساس آخرین تاریخ بروز رسانی لیست و مختصری از مطلب جدید پایگاه‌های مذکور ارائه شده است. پیوندهایی که همگی با موضوع وبلاگ گمنامیان هم‌خوانی و همراهی دارند.

این وبلاگ که بیشتر با رویکرد طنز، به موضوعات روز می‌پردازد، پوشش مناسبی در موضوعات مختلف و متعدد ارائه نموده است. پیوند میان خوانندگان و مدیر وبلاگ از طریق ایمیل، ارسال کامنت و صفحه فیس‌بوک نویسنده برقرار شده است. امکان عضویت در مطالب سایت و تابلو اعلانات شامل لینک‌های مفید از جمله خدمات این وبلاگ است. به نظر می‌رسد مدیر هدف و شعار خود را در سربرگ وبلاگ آورده است: «در این وبلاگ هیچ چیزی مقدس نیست، تمام مقدسات و هنجارها شکسته می‌شوند خصوصاً مقدسات و هنجارهایی که از ایران یک جهنم ساخته‌اند». اگر این هدف را مدنظر داشته باشیم تقریباً می‌توان گفت این وبلاگ به طور کامل

1. <http://gomnamian.blogspot.com/>

به هدف خود دست یافته است.

در صفحه اول این وبلاگ ترکیبی مناسب از متن، عکس و ویدئو استفاده شده است و طراحی وبلاگ به گونه ایست که امکان دسترسی به ده مطلب اخیر آن وجود دارد. تبلیغات صورت گرفته در این وبلاگ در قالب معرفی پایگاه های اینترنتی و صفحات فیسبوکی و کمپین های همسو است. تکرار مطالب و ارائه تحلیل های روز در قالب طنز از جمله نقاط متمایز کننده این وبلاگ است. این وبلاگ به لحاظ میزان مخاطب در سایت الکسا در جایگاه ۳۸۶,۶۳۰ قرار دارد و در مجموع ۲۰۱ پایگاه اینترنتی به آن لینک داده اند و از این حیث جایگاه بی نظیری در میان سایر پایگاه های اینترنتی ضد دینی دارد.

۷. سایت اکس مسلم: یک سایت دوزبانه که متعلق است به شورای مرکزی اکس مسلم در اسکان دیناوی. اکس مسلم یک نهاد غیر دولتی است مربوط به کسانی که از اسلام روی گردانیده اند و آتئیست^۲ (بی مذهب) هستند. این سایت متعلق به یک نهاد ثبت شده و رسمی است و تمامی مطالب آن اعم از اخبار، مقالات، اطلاعیه ها و... ظاهراً مستند و معتبر هستند. نویسندگان مقالات سایت افراد متنوع و متفاوتی هستند، ولی نام، شهرت و تخصص آن ها به طور کامل مشخص است. مقالات قرار گرفته روی سایت معمولاً متعلق به شخصیت های معترض و مشهور هستند که دارای وجهه ایدئولوژیک خاصی هستند.

اگرچه تاریخ دقیق درج مطالب در صفحات اصلی این سایت وجود ندارد، اما با نگاهی دقیق تر می توان گفت که بخش اخبار و نشریه در این سایت به روز است، اما بخش مقالات نه. مطالب و عناوین متعدد و متنوعی در زمینه طرد اسلام، دفاع از ایده بی خدایی و... وجود دارد، اما پوشش مناسبی درباره تمامی موضوعات مرتبط وجود ندارد و مجموعه ای پراکنده از مطالب نوشته شده توسط اعضای این کمپین را در بر می گیرد. در زمینه ارائه سایت ها و منابع مرتبط اصلاً فعالیتی انجام نشده است. در این سایت امکان عضویت رسمی در سازمان، دریافت نشریه سازمان، برقراری ارتباط با نویسندگان و طراحان سایت تعبیه شده است و ایمیل کمیته رهبری شورای مرکزی در آن قرار داده شده است.

در این سایت قسمتی تحت عنوان درباره ما در نظر گرفته شده است که فقط به اهداف سازمان مذکور می پردازد و نه اهداف سایت. اهداف ذهنی و کلانی (مثل ما خواستار آزادی انتقاد از مذهب هستیم) که امکان پیگیری آن در یک سایت وجود ندارد، لذا اگر اهداف سایت را همان اهداف سازمان بدانیم، طبیعتاً این سایت نتوانسته اهداف خود را محقق کند، اگرچه تلاش هایی محدود

1 . <http://www.exmuslim.net/>

2 . Atheists

انجام شده است. این سایت بیشتر متن‌محور است و در آن هیچ گونه تبلیغاتی بکار نرفته است. از جمله نکات متمایزکننده این سایت، رسمیت و هویت واقعی نویسندگان آن و جنبه جهانی و ساختارمندی است که می‌تواند به شکل‌گیری هویت‌های گروهی - جهانی منجر شود. این سایت به لحاظ میزان مخاطب در سایت الکسا در جایگاه ۱۶,۸۱۸,۵۴۶ قرار دارد و در مجموع ۳۶ پایگاه اینترنتی به آن لینک داده‌اند.

۸. بیداری: یک سایت رسمی و قدیمی که متعلق به نهادی است تحت عنوان کانون فرهنگی خرافه زدایی^۱. دفتر اصلی این نهاد در کالیفورنیای آمریکاست و در سال ۱۹۹۹ راه‌اندازی شده است. عمده مطالب این سایت جنبه غیر استدلالی و احساسی شدیدی دارد و خود را کمتر نیازمند ارائه استدلال و ارائه مدرک و منبع می‌داند، اما در مواردی به جملات فیلسوفان و افراد مشهور استناد می‌نماید. این سایت متعلق به یک نهاد ثبت شده و رسمی است و میزان اعتبار مطالب این سایت با میزان اعتبار نهاد مذکور برابری می‌کند.

در این سایت اطلاعات دقیقی درباره زمان راه‌اندازی، آخرین بروز رسانی و... وجود ندارد، چرا که اساساً مطالب درج شده، فاقد تاریخ است. این سایت در بردارنده ۱۱ بخش اصلی است: ۱. نشریه بیداری ۲. اهداف کانون ۳. پیام‌های همیشگی کانون ۴. پیام‌های روز ۵. چگونگی پیدایش کانون ۶. کتاب‌های سودمند در راه حذف خرافات ۷. اشعار ضد خرافی ۸. اشعار میهنی ۹. اگر می‌خواهید بمانیم ۱۰. تماس با ما. حجم محدود مطالب سایت اجازه نداده است تا پوشش خوبی در هر یک از محورهای سایت ایجاد شود. در این سایت هیچ پیوندی وجود ندارد.

در بخش تماس با ما این سایت چند مسیر از جمله ایمیل، شماره تماس و فکس برای برقراری ارتباط مخاطبان و گردانندگان سایت معرفی شده است. در این سایت آرشیو کامل نشریه ضد اسلامی «بیداری» قرار گرفته و مسیری برای جذب کمک‌های مالی مخاطبان طراحی شده است. این سایت اهداف کانون مذکور را این‌گونه معرفی می‌کند: ۱. رهایی انسان از چنگال جهل و خرافات دینی و ترویج خردگرایی به روش علمی و منطقی ۲. حذف آموزش‌های دینی و مذهبی از رسانه‌های همگانی، دستگاه‌های آموزش و پرورش کشور و دستگاه‌های دولتی ۳. فرهنگی و دموکراتیک‌بودن کانون و بستگی‌نداشتن به هیچ ایدئولوژی و احزاب سیاسی.

اگرچه طبیعی است که تمامی اهداف کانون در یک سایت امکان تحقق ندارد، اما این سایت به میزان بسیار ناچیزی در مسیر اهداف مذکور حرکت نموده و بیشتر به فحاشی به اعتقادات دینی و بیان جملات احساسی پرداخته است. این سایت بیشتر متن‌محور است و هیچ‌گونه تبلیغی

1. <http://www.bidari.org/>

2. Cultural Center for Eradication of Superstition (C.C.E.S)

در آن مشاهده نمی‌شود. از جمله نقاط متمایزکننده این سایت رسمیت آن است. این سایت به لحاظ میزان مخاطب در سایت الکسا در جایگاه ۱۱۹,۸۴۱,۱۲ قرار دارد و در مجموع ۷۷ پایگاه اینترنتی به آن لینک داده‌اند.

۹. سایت رسمی رضا فاضلی: یک سایت دو زبانه و ساختارمند با محوریت موضوعی تولیدات ضددینی رضا فاضلی است. تمامی مطالب این سایت نقل قول از ایدئولوگ مشهور ضد اسلامی؛ یعنی رضا فاضلی است و در واقع صحت و دقت اطلاعات این سایت منوط به صحت و دقت اطلاعات ارائه شده توسط فرد مذکور دارد و مدیر سایت سعی کرده تمامی مطالب را بدون هیچ گونه تغییری و با ذکر دقیق اطلاعات مربوط به زمان و مکان سخنرانی و... بیاورد. رضا فاضلی در طول حیاتش سخنرانی‌های فراوانی در شبکه‌های مختلف ماهواره‌ای علیه دین اسلام انجام داده و شخصیتی شناخته شده است. از سوی دیگر مدیر سایت، مانی بهروز، نیز از افراد فعال در این حوزه است و مدیریت سایت‌های دیگری را نیز بر عهده دارد. این سایت بخش‌های متنوعی دارد و بعضی از بخش‌های آن مثل داندلود کتاب در آن بروزتر است ولی در مجموع این سایت یک سایت آرشیوی است و هدف خود را جمع‌آوری تمامی سخنرانی و محصولات فکری رضا فاضلی قرار داده است، لذا مسئله بروزبودن در آن اهمیت آنچنانی ندارد.

این سایت حاوی ده قسمت است: ۱. برگ نخست ۲. بیوگرافی ۳. آخرین اطلاعیه‌ها ۴. تماشای آنلاین ۵. آرشیو برنامه‌ها ۶. آرشیو دسته‌بندی شده ۷. فیلم‌های سینمایی ۸. داندلود کتاب ۹. پیوندها ۱۰. تماس با پشتیبانی. مدیر این سایت توانسته آرشیوی درخور توجه و جامع از سخنرانی‌های رضا فاضلی جمع‌آوری نموده و تقریباً به منبع اصلی سخنرانی‌ها و محصولات تولید شده توسط رضا فاضلی تبدیل شود. از سوی دیگر در بخش داندلود کتاب نیز مجموعه‌ای وسیع از کتب ضد اسلامی و ضد دینی جمع‌آوری شده که در نوع خود کم‌نظیر است. در بخش پیوندهای این سایت مجموعه محدودی (۶ تا) از پایگاه‌های اینترنتی مرتبط لینک شده‌اند. تنها راه ارتباطی خوانندگان با مدیر سایت، استفاده از بخش تماس با پشتیبانی است، لذا از نظر تعاملی بودن، این سایت وضعیت مناسبی ندارد. از جمله خدمات این سایت دوزبانه بودن و امکان عضویت در آن است. ثبت نام کنندگان در این سایت می‌توانند از خدماتی مثل دریافت فیلترشکن و یا کسب اطلاعات جدید استفاده کنند. این سایت هدف خود را انتشار هرچه بیشتر پیام‌های ضد دینی رضا فاضلی و زنده‌نگه داشتن یاد او قرار داده است و نگاهی به بخش‌های مختلف، متنوع و پرمطلب این سایت نشان می‌دهد که مدیر آن به هدف خود به طور کامل دست یافته است.

در این سایت مجموعه‌ای وسیع از متن، صوت و ویدئو استفاده شده است و طراحی آن به

گونه‌ایست که مراجعه‌کنندگان به راحتی می‌توانند مطالب مورد نظر خود را پیدا کنند. تبلیغات خاصی در این سایت مشاهده نمی‌شود. از جمله نقاط متمایزکننده این سایت جمع‌آوری آرشیوی جامع از سخنان یک ایدئولوگ مشهور ضد دینی به نام رضا فاضلی است. آرشیوی که به خوبی دسته‌بندی و ارائه شده و دسترسی به آن بسیار راحت است. طراحی گرافیکی سایت نیز از نکات برجسته و متمایزکننده این سایت است. اطلاعاتی درباره میزان مخاطب این سایت در سایت الکسا وجود ندارد و در مجموع ۴۸ پایگاه اینترنتی به آن لینک داده‌اند.

۱۰. **ناباور!** وبلاگی کم‌ادعا با طراحی مناسب که ایده‌های محوری‌اش را به خوبی پیگیری کرده است. تقریباً تمامی مدعیات این وبلاگ با ارائه سند و مدرک (عمدتاً از نوع اینترنتی آن) همراه شده است. بخشی تحت عنوان درباره وبلاگ در نظر گرفته شده و در آن به ۹ سرچشمه نوشته‌های این وبلاگ اشاره شده است: «۱. کتاب‌هایی که می‌خرم و مجلاتی که دنبال می‌کنم ۲. دنبال کردن فید وبسایت‌های گوناگون ۳. گوگلیدن و گشت‌وگذار در اینترنت ۴. جستجو در کتاب‌های کتابخانه‌ها ۵. برنامه‌های مستند تلویزیونی و یوتیوب ۶. ویکی‌نویسی و ویکی‌خوانی (ویکی‌پدیا) ۷. رادیوهای اینترنتی و پادکست‌ها ۸. هم‌نشینی با دوستان آگاه و ناآگاه ۹. دانش‌اندوزی با تجربه‌های تازه در سفر» نویسنده با نام مستعار ناباور فعالیت می‌کند و در بخشی تحت عنوان درباره من نام خود را بردیا عنوان می‌کند که در فضای وب با القابی نظیر ناباور، ناخدا، آزاداندیش و ترکیبی از آن‌ها فعالیت داشته است.

البته اطلاعاتی درباره او و تخصص و اعتبارش در دسترس نیست. این وبلاگ در سپتامبر ۲۰۰۸ راه‌اندازی شده و تقریباً به طور متوسط هر ماه ۲ مطلب در آن درج شده است. آخرین مطلب این وبلاگ به نوامبر ۲۰۰۹ مربوط است. موضوعات کاربردی، جذاب و متنوعی در این وبلاگ طرح شده و با توجه به محدودبودن مطالب آن، پوشش متوسطی در موضوعات ضد دینی ایجاد شده است. غیر از روش مرسوم کامنت‌دهی، بخشی تحت عنوان تماس در این وبلاگ قرار گرفته شده، تا افراد نظرات خصوصی خود را برای مدیر وبلاگ ارسال کنند. امکان جستجو، عضویت در خوراک وبلاگ (آراس‌اس) و دسترسی دسته‌بندی شده به موضوعات از جمله خدمات وبلاگ است.

در بخش درباره وبلاگ آن آمده است که: «قرار است من با پژوهش و نوشتن، و شما با خواندن و اندیشیدن در مورد مطالب اینجا، آگاه‌تر و باسوادتر شویم.» نگاهی به مطالب متنوع وبلاگ نشان می‌دهد که «ناباور» به این هدف به طور کامل دست یافته است. ترکیبی مناسب از متن، عکس و ویدئو در این وبلاگ مورد استفاده قرار گرفته است. تبلیغات فراوانی با موضوعات ضد دینی و لیستی مفصل از وبلاگ‌های همفکر (بیش از صد تا) در حاشیه وبلاگ قرار گرفته است. از جمله

نقاط متمایز کننده این وبلاگ لیست کم‌نظیر پیوندها، در نظر گرفتن اصول روشن و مشخص در مدیریت وبلاگ و طراحی مناسب است. این وبلاگ به لحاظ میزان مخاطب در سایت الکسا در جایگاه ۲۴,۹۸۰,۶۲۶ قرار دارد و در مجموع ۹۳ پایگاه اینترنتی به آن لینک داده‌اند.

۱۱. **امام نقی (ع) / با غسل وارد شوید!** یکی از فعال‌ترین وبلاگ‌های ضد دینی است که در واقع آینه‌ای از صفحه فیسبوک «یادآوری امام علی نقی به شیعیان» است. تمامی مطالب این وبلاگ در قالب طنز و هجو بیان شده و مسئله صحت و دقت اطلاعات درباره آن مطرح نیست. هویت نویسندگان وبلاگ که تعداد آن‌ها زیاد است، مشخص نیست و طبیعتاً اطلاعاتی درباره نوع و میزان تخصص آن‌ها در دسترس نیست. این وبلاگ در سال ۲۰۱۰ راه‌اندازی شده و به طور متوسط هر روز یک مطلب در آن درج می‌شود و آخرین بار در ۲۰ فوریه ۲۰۱۲ بروز رسانی شده است.

این وبلاگ یک محور اصلی دارد که عبارت است از «سوء استفاده از روایات و احادیث نقل شده از امام دهم شیعیان برای تمسخر اعتقادات جامعه و ضعیف کردن پایه‌های نظام مقدس جمهوری اسلامی» نگاهی به انبوه مطالب تولید شده در این وبلاگ نشان می‌دهد که پوشش کاملی در محور مذکور ایجاد شده است. این وبلاگ در بردارنده ۶ بخش اصلی است: ۱. قوانین کمپین ۲. مرام‌نامه ۳. نامه امام به خامنه‌ای ۴. ویدئو کلیپ‌ها ۵. گالری نقوی ۶. درباره کمپین. تعداد مطالب و محتوایی که ذیل هر یک از این عناوین قرار گرفته بسیار ناچیز است و نتوانسته آن موضوع را پوشش دهد.

تنها کانال ارتباطی خوانندگان و گردانندگان این وبلاگ، درج کامنت است که جدیدترین نظرات در حاشیه وبلاگ قرار می‌گیرد. امکان جستجو و اشتراک در مطالب و نظرات این وبلاگ از جمله خدمات وبلاگ است. در بخش مرام‌نامه آمده است: «این کمپین با هدف اصلی مبارزه با جهل و خرافات و تعصب در تمامی زمینه‌ها (به ویژه در عرصه‌ی مذهب و سیاست) تأسیس شده است... اگر چه تأکید ویژه‌ی این کمپین، انتقاد از مذهب شیعه است که هم‌اکنون بر ایران سلطه دارد، اما هدف کلی کمپین، نقد دین (اعم از اسلام شیعه، اسلام سنی، مسیحیت، یهودیت، زرتشت، و...)، سیاست، فرهنگ، آداب و رسوم، اخلاق و سایر جنبه‌های تأثیرگذار زندگی انسانی است.» نگاهی به محتوای تولید شده در این وبلاگ - که در واقع آینه‌ی صفحه فیسبوک کمپین مذکور است - نشان می‌دهد که کمپین مذکور بیشتر روی مبارزه با جمهوری اسلامی ایران متمرکز شده است و مبارزه با جهل و تعصب را پیگیری نکرده و به هیچ وجه به موضوع نقد سایر ادیان نپرداخته است.

این وبلاگ متن‌محور است و تنها برای صفحه فیسبوک مذکور تبلیغ انجام داده است. وجه تمایز اصلی این وبلاگ، ایده اصلی آن و استفاده از هجو و طنز برای پیگیری هم‌زمان دو هدف: ۱. از بین بردن قداست دین و مذهب ۲. تخریب پایه‌های فکری و سیاسی جمهوری اسلامی ایران. از دیگر نکات برجسته این وبلاگ تدوین و ارائه مرام‌نامه مفصل و دقیق درباره فعالیت‌های ضد دینی است که در نوع خود کم‌نظیر است. در سایت الکسا اطلاعاتی درباره میزان مخاطب و شناخته شده بودن این وبلاگ وجود ندارد.

۱۲. دفتر آیت الله العظمی حاج سید سنبلعلی الموسوی الکمرونی (قدقد سرسره): یک وبلاگ ساده که رویکرد طنز و هجو و با بهره‌گیری روش‌های خلاقانه پایه‌های اعتقادی جامعه را هدف قرار داده و محتوای آن می‌تواند بسیار تأثیرگذار باشد. تمامی مطالب این وبلاگ در قالب طنز و هجو بیان شده و مسئله صحت و دقت اطلاعات درباره آن مطرح نیست. هویت نویسنده وبلاگ مشخص نیست و طبیعتاً اطلاعاتی درباره نوع و میزان تخصص آن‌ها در دسترس نیست. مجموعه‌ای قابل توجه از سایت‌های ضد دین در حاشیه وبلاگ لیست شده است.

این وبلاگ در سال ۲۰۰۸ راه‌اندازی شده و به طور متوسط هر ماه یک بار و آخرین بار در ژانویه ۲۰۱۱ بروز رسانی شده است. مدیر وبلاگ مطالب خود را به ۵ دسته تقسیم کرده است: فرتورها (عکس‌ها)، کنزالادیان فی معارف بند تنبان، کرسی الاشعار، التفسیر التّفکیر، از شوخی گذشته، استفتائات، جلد دوم قرآن کریم. هر یک از این محورهای مطرح شده با مجموعه‌ای قابل توجه از مطالب پرداخته شده است. تنها راه برقراری ارتباط میان خوانندگان و مدیر سایت درج کامنت است. البته آدرس صفحه فیسبوک نویسنده سایت نیز در حاشیه وبلاگ قرار گرفته است. امکان جستجو و اشتراک در آراس‌اس از جمله خدمات این وبلاگ است.

مدیر وبلاگ در مطلبی تحت عنوان پیش درآمد که همواره در صفحه اول قرار دارد، بخش‌ها و اهداف وبلاگ خود را توضیح داده است که در مجموع به نظر می‌رسد این وبلاگ تا حد بالایی به اهداف خود دست یافته است. این سایت بیشتر متن‌محور است و تبلیغ خاصی در آن انجام نشده است. از جمله نکات متمایزکننده این وبلاگ استفاده خلاقانه از مقدسات (آیات قرآن)، نشانه‌ها (مهر مراجع تقلید) و ادبیات علمایی برای تمسخر و هجو دین اسلام است که می‌تواند تأثیرگذاری بسیار منفی بر ذهن مخاطبان داشته باشد. این وبلاگ به لحاظ میزان مخاطب در سایت الکسا در جایگاه ۲۰،۱۱۲،۱۶۱ قرار دارد و در مجموع ۲۷ پایگاه اینترنتی به آن لینک داده‌اند.

۴. نتایج تحلیل محتوای کیفی

با توجه به اینکه فرآیند تحلیل محتوا به طور کامل در بخش «روش پژوهش» به طور کامل توضیح داده شده است، تنها به ارائه نتایج تحلیل محتوا در قالب جدول اکتفا می‌شود. بخش اول تحلیل محتوای کیفی، یعنی بررسی محورهای مورد تاکید در قالب محورهای کلی و جزئی می‌آید و به منظور روشن تر شدن محورهای مطرح شده برای خوانندگان گزارش پژوهش، در هر محور جزئی یک نمونه بارز و آشکار طرح می‌شود.

جدول شماره ۱: نتایج تحلیل محتوای کیفی محورهای مورد تاکید در سایتهای و وبلاگهای ضد دینی به تفکیک محورهای کلی، جزئی و نمونه‌ها

ردیف	محورهای کلی مورد تاکید	محورهای جزئی	نمونه‌ها
۱	ضدیت دین با حقوق بشر غربی	تبعیض‌های جنسیتی	احکام اسلامی در زمینه ارث و مشورت با زنان
		نقض حقوق انسانی	حکم ارتداد که نشان از نبود آزادی بیان در اسلام دارد
۲	ضعف استدلالی و عقلایی دین	خشونت‌گرایی	آیات مربوط به کشتار کافران
		ضعف استدلال‌های عقلایی اثبات خدا	طرح برهان شر در مقابل برهان نظم
		معجزه نبودن قرآن	تمسخر تحدی قرآن به آوردن مثل آن
		ارائه تناقضات قرآن	تمسخر بخش‌های مبهم و ناشناخته قرآن کریم
۳	تضاد دین و علم	غیر منطقی نشان دادن دین	طرح استدلال‌های دینی در قالب مغالطات منطقی
		فرضیه تکامل انسان برای رد دین	طرح نظریات داروین و نظریات مشابه
		بررسی علمی مدعیات دین	بررسی علمی درباره مضرات روزه
		تضاد عملی دین و علم در جامعه	تحصیل کرده‌ها بی دین و بی سوادها دین دارند
		شناخته شدن دین به عنوان خرافه	توسل به تعاریف دین در دایره‌المعارف‌های جهانی
۴	تضاد قرائت رسمی از وقایع تاریخی دینی و اسناد تاریخی	تضاد قرائت رسمی از وقایع تاریخی دینی و اسناد تاریخی	دروغ بودن نوع برخورد رئوفانه با ابن ملجم یا داستان فتح ایران
		انحراف فکری و جنسی رهبران دینی اعم از ازدواج پیامبر با عایشه ۹ ساله و تعدد زوجات، طرح مسائلی مثل رابطه جنسی با معصومین (ع) و مراجع تقلید	حیوان در توضیح المسائل ها
		زیر سوال بردن تصویر معمول از ائمه	نقل برخوردهای خشونت آمیز ائمه با مخالفان
		وقوع تحریف مغرضانه در دین	تحریف قرآن در ماجرای جمع آوری آن در دوره عثمان
۵	رفتار حاکمیت دینی و دین‌داران در ایران دلیلی بر باطل بودن دین	نقل احادیث شاذ، نادر و عمدتاً نا معتبر که بدون در نظر داشتن زمینه تاریخی و اجتماعی، مضحک به نظر می‌رسند	حدیثی که یکی از معصومین (ع) مخالفان خود را حرامزاده دانسته‌اند.
		نا توانی حاکمیت اسلامی در اداره جامعه	بیان بی عدالتی‌ها، فقر و ... در جمهوری اسلامی ایران
		سوء رفتار نمایندگان دین در جامعه	سوء استفاده سیاسی روحانیت از عقاید دینی مردم
		رفتارهای نادرست حاکمان ایران ریشه در دین دارد	بی عدالتی‌هایی که در حق اقلیت‌های دینی، بددهنی و ...
		نقد رفتار حاکمیت اسلامی با منطبق دین اسلام	اثبات حرام بودن حقوق کارمندان در ماه مبارک رمضان
۶	بررسی جامعه‌شناختی دین در جامعه	نتایج منفی حاکمیت دین بر جامعه	دین افیون توده‌هاست
		علل گرایش مردم به دین	علل تاریخی گرایش ایرانیان به تشیع
۷	پرداختن به موانع و چالش‌های پیش روی «بی‌خدایان»	لزوم کنار زدن موانع فرهنگی پیش رو	طرد ایده «حترام گذاشتن به اعتقادات دیگران»
		نقد و بازسازی نظریات قدیمی	پاسخگویی به شبهات جدید درباره نظریه داروین
		طرد نظریات رقیب	طرد نظریات روشنفکران دینی که برای ارائه تصویری رحمانی از دین تلاش می‌کنند

بخش دوم تحلیل محتوای کیفی یعنی بررسی تاکتیک‌های مورد استفاده در قالب اهداف و کارکردهای کلی و تاکتیک‌های مورد استفاده ارائه می‌شود و به منظور روشن‌تر شدن محورهای مطرح شده برای خوانندگان گزارش پژوهش، درباره هر تاکتیک مورد استفاده یک نمونه بارز و آشکار ارائه می‌شود.

جدول شماره ۲: نتایج تحلیل محتوای کیفی تاکتیک‌های مورد استفاده در سایت‌ها و وبلاگ‌های ضد دینی به تفکیک اهداف و کارکردهای کلی، تاکتیک‌های مورد استفاده و نمونه‌ها

ردیف	اهداف و کارکردهای کلی	تاکتیک‌های مورد استفاده	نمونه‌ها
۱	تولید و توزیع محصولات فرهنگی ضد دینی	توزیع محصولات فرهنگی پیشین مثل کتاب، فیلم، ویدئو و ...	قرار دادن لینک دانلود کتاب‌های شجاع الدین شفا
		انتشار نشریات ماهیانه	«آزریاد» و «پیام ما آزادگان»، «بیداری» و «بیخدایان»
		تولید پوستر و کاریکاتور و ...	پوسترهای وبلاگ آرش بیخدا و کاریکاتورهای Iranian atheists
		تسهیل انتشار و مقابله با فیلترینگ	ارسال خوراک وبلاگ یا سایت به ایمیل (آراس‌اس)
۲	انتشار مقالات و نوشتارهایی در رد دین و دفاع از بی‌دینی	مخالف نشان دادن دین با حقوق بشر، عقل و علم	مثلاً مقالاتی در زمینه ضد انسانی بودن احکام قصاص
		منطقی نشان دادن بی‌دینی و تحلیل تحولات روز بر اساس آن	مثلاً مقالاتی درباره علت موفقیت کشورهای سکولار
		راه‌اندازی و معرفی کمپین	کمپین یادآوری امام علی نقی به شیعیان
۳	برقراری پیوندهای گروهی میان بی‌خدایان	راه‌اندازی صفحه فیسبوک متناظر و هم‌زمان با وبلاگ و سایت	صفحه فیسبوک گمنامیان
		عضویت در سایت و فراهم کردن مزایایی برای اعضا	سایت تازینامه که امکان درج مطلب را برای اعضا فراهم نموده است
		مشارکت دادن خوانندگان در محیط‌هایی مثل انجمن‌های گفت‌وگویی ضد دینی	انجمن گفت‌وگو دات کام
۴	از میان بردن قداسات امور دینی	استفاده از ابزار طنز و هجو	کاریکاتور دین‌داران، جابجا کردن کلمات آیات و روایات با الفاظ نابجا، جلد دوم قرآن
		فحاشی محض	نیاز به بیان نمونه ندارد!
۵	ایجاد هویت جهانی	معرفی گروه‌ها و شخصیت‌های مطرح ضد دین در سطح جهان	معرفی ریچارد داوکینز در وبلاگی به همین نام
		بیان جملات قصار ضد دینی	نیچه، ماکیاوولی، راسل و ...

۵. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

نتایج این پژوهش حاکی از آن است که نویسندگان و مدیران اکثر پایگاه‌های اینترنتی ضد دینی (بجز افراد شاخص و مشهور خارج‌نشین) مشخص نیستند و با نام‌های مستعار و یا بدون هیچ نام و نشانی به فعالیت اینترنتی مشغول‌اند. طبیعی است در چنین شرایطی اطلاعاتی درباره میزان تخصص و دانش آن‌ها وجود ندارد، به عبارت دیگر، می‌توان گفت مدیران و نویسندگان سایت‌های ضد دینی معمولاً از اعتبار نویسنده برای اعتباربخشیدن به مطالب خود بهره نمی‌برند، اگرچه انتشار محصولات فرهنگی ضد دینی مثل کتاب، صوت، فیلم و... که مربوط به ایدئولوژی‌های مشهور ضد دینی است می‌تواند نشانگر استفاده آن‌ها از مشخصه‌ی اعتبار نویسنده باشد. از سوی دیگر این سایت‌ها و وبلاگ‌ها، معمولاً سعی می‌کنند مطالبی که مربوط به بحث‌های اسلامی است، با ارائه مدرک و سند بیان کنند. به نظر می‌رسد درصد بالایی از پایگاه‌های ضد دینی در عرصه اینترنت نویسندگان و مدیران واحدی دارند، خصوصاً اگر مشابهت فراوان مطالب منتشرشده در سایت‌ها و وبلاگ‌های مذکور را نیز در نظر داشته باشیم. به عبارت ساده‌تر به نظر می‌رسد بخش مهمی از جریان‌های ضد دینی در اینترنت توسط افراد و کلونی‌های محدودی هدایت می‌شود. لیست‌های محدود پیوندها یا لینک‌های حاشیه وبلاگ در عمده این سایت‌ها و وبلاگ‌ها نشان از ارتباط ضعیف و یا غیر همدلانه آن‌ها با یکدیگر داشته باشد، اگرچه اثبات قطعی این دو گزاره (هدایت پایگاه‌های اینترنتی مذکور توسط کلونی‌های محدود و ارتباط محدود آن‌ها با یکدیگر) نیاز به دقت و تامل بیشتری دارد و این دو گزاره تنها می‌تواند فرضیه‌ای برای پژوهش‌های آتی باشد. همچنین طراحی‌های عمدتاً ضعیف این سایت‌ها و وبلاگ‌ها و شلختگی موضوعی حاکم بر آن‌ها از دیگر نکات بارز است. اکثر این سایت‌ها و وبلاگ‌ها از ترکیبی از مباحث اندیشه‌ای، تاریخی، طنز و... بهره می‌گیرند. عمد، پایگاه اینترنتی مذکور سلبی هستند و اساساً وجه ایجابی آن‌ها مشخص نیست. تعداد محدودی از آن‌ها حاوی مرام‌نامه و اصول فکری مشخص و مدونی هستند، اما اکثریت آن‌ها فقط برای تخریب اسلام و شیعه احداث شده‌اند. بخش مهمی از پایگاه‌های اینترنتی مذکور تمایلی به درج تاریخ برای مطالب خود ندارند و عمده این صفحات اینترنتی مشخص نیست که آخرین بار در چه زمانی بروز رسانی شده‌اند. این نکته می‌تواند نشانگر این باشد صفحات اینترنتی تولیدشده توسط این گروه‌ها و اشخاص با صفحات اینترنتی معمول تفاوت کارکردی دارد، اگرچه محیط‌هایی برای گفت‌وگو در بعضی موارد نظر گرفته شده اما فضای حاکم بر تالارهای گفت‌وگو و مشارکت خوانندگان به شکلی است که معمولاً امکان بحث‌های اندیشه‌مدارانه درباره مباحث دینی وجود ندارد و این محیط‌ها علی‌رغم تلاش مدیران سایت‌ها و وبلاگ‌ها برای گرم‌نگه‌داشتن بحث‌ها، به سمت رکود و حداکثر فحاشی و بحث‌های نامرتبط پیش می‌رود، به عبارت دیگر، فضای رادیکال و غیر آزاد اندیشانه در محیط‌های گفت‌وگوئی ضد دینی کاملاً مشخص است. عمده

پایگاه‌های اینترنتی مذکور به لحاظ میزان مخاطب جایگاه خیلی خوبی ندارند و تعداد معدودی از آن‌ها در عرصه اینترنت شهرت زیادی دارند. اکثر پایگاه اینترنتی مذکور بحث‌های اندیشه‌ای خود را هم‌زمان و آمیخته با بحث‌های سیاسی ضد جمهوری اسلامی ایران مطرح می‌کنند، در واقع این سایت‌ها اگرچه محور موضوعی خود را بحث‌های ضد دینی قرار داده‌اند، اما نه تنها از سیاسی‌شدن ابایی ندارند، بلکه اکثر بحث‌های دینی خود را در همسایگی سیاست انجام می‌دهند.

نقاط ضعف سایت‌ها و وبلاگ‌های ضد دینی اعم از ناشناس بودن نویسندگان، بهره‌گیری از اعتبار نوشتار بجای اعتبار نویسنده، هدایت بخش عمده‌ای از جریان ضد دین توسط افراد محدود، نشر محور بودن بجای تولید مدار بودن، ضعف پیوند و ارتباط میان پایگاه‌های اینترنتی مذکور، عدم شکل‌گیری گفت‌وگوی سالم درباره مباحث دینی و ضعف در جذب مخاطبان، هر کدام می‌تواند به صورت جداگانه مورد استفاده و بهره‌گیری سیاست‌گذاران و نهادهای اجرایی برای مقابله با جریان‌های مذکور قرار گیرد. به طور مثال هدایت بخش عمده‌ای از جریان‌های اینترنتی ضد دین توسط افراد محدود و نشر محور بودن بجای تولید مدار بودن، می‌تواند نقطه‌ای امیدبخش و تأییدکننده برای سیاست سلبی مثل فیلترینگ و برخورد‌های امنیتی باشد، اگرچه این سیاست لزوماً درباره سایر وبلاگ‌ها و سایت‌ها جواب نمی‌دهد و یا عدم شکل‌گیری گفت‌وگوی سالم درباره مباحث دینی (در سایت‌ها و وبلاگ‌های ضد دین) می‌تواند نشانگر وجود زمینه مساعد برای ورود فعالین دینی باشد و تأییدکننده سیاستی است که راه حل را در حضور اهالی دیانت در فضای اینترنت می‌داند و یا «بهره‌گیری از اعتبار نوشتار بجای اعتبار نویسنده» توسط سایت‌های و وبلاگ‌های ضد دین بیشتر سیاست‌های توسعه سواد رسانه‌ای را پشتیبانی می‌کند.

نتایج بخش دوم (تحلیل محتوای کیفی) اگرچه تصویری گذرا و محدود از اقدامات و فعالیت‌های رسانه‌ای جریان‌های ضد دینی در اختیار ما می‌گذارد، اما می‌تواند برای فعالین فرهنگی و تولیدکنندگان محتوای جایگزین و مقابله‌کننده مثل پاسخ‌دهندگان به شبهات، مفید و موثر باشد. در واقع درک محورهای مورد تأکید می‌تواند به سیاست‌گذاران مسیر مقابله محتوایی را نشان دهد و درک اهداف، کارکردها و تاکتیک‌ها می‌تواند به سیاست‌گذاران نوع مقابله و نوع محتوا را نشان دهد. ارائه دسته‌بندی از سایت‌های ضد دینی به علت ترکیبی بودن و عدم نظم موضوعی در سایت‌ها و وبلاگ‌های ضد دینی دشوار است، اما حداقل یک نوع تقسیم‌بندی پیشنهادی را می‌توان در نظر گرفت: بر اساس مؤلفه‌های محتوایی می‌توان پایگاه‌های اینترنتی مذکور را به دو دسته کلی تقسیم کرد: ۱. قائل به بی‌خدایی کلی و طرد تمامی ادیان و خدا. به لحاظ سیاسی این دسته بیشتر مدافع دموکراسی و جمهوریت هستند. ۲. نقد دین اسلام و مسلمانان تحت عنوان خرافه‌زدایی، عدم توهین به خدا، بدون حمایت از سایر ادیان. به لحاظ سیاسی این دسته بیشتر مدافع رژیم پادشاهی و بازگشت به هویت ایرانی غیر اسلامی هستند.

منابع

- ابو، بوسا (۱۳۸۵) امپریالیسم سایبر: روابط جهانی در عصر جدید الکترونیک، ترجمه‌ی پرویز علوی، تهران: ثانیه.
- سردارنیا، خلیل‌الله (۱۳۸۸) «اینترنت، جنبش‌های اجتماعی جدید و بسیج و بسیج اعتراض‌ها (بررسی نظری و مصداقی چند جنبش اجتماعی)»، فصلنامه پژوهشی ارتباطی، شماره ۶۰.
- سردارنیا، خلیل‌الله (۱۳۸۸) «تأثیر اینترنت بر درگیرشدگی مدنی شهروندان»، فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی، شماره ۵۷.
- عاملی، سعیدرضا (۱۳۸۲) «دو جهانی شدن‌ها و جامعه جهانی اضطراب»، نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۱.
- عاملی، سعیدرضا (۱۳۸۴) «دو فضایی شدن شهر؛ شهر مجازی ضرورت بنیادین برای کلان شهرهای ایرانی»، فصلنامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات، شماره پیاپی ۲ و ۳: ۱۱۷-۱۳۴.
- عاملی، سعیدرضا (۱۳۸۵) «دو فضایی شدن کره زمین و توسعه واقعی- مجازی: شاخص‌های کاربردی ارزیابی فضای وبی ایرانی»، مجموعه مقالات دانشجویی: ۱۷-۲۲.
- منتظر قائم، مهدی و عبدالعزیز تاتار (۱۳۸۴) «اینترنت سرمایه‌ی اجتماعی و گروه‌های خاموش»، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، شماره ۴.
- Hsieh, Hsiu-Fang and Sarah E.Shannon (2005). Tree Approaches to Qualitative Content Analysis, Qualitative Health Research, November 2005
- Mayring, Philipp (2000). Qualitative Content Analysis, Qualitative Social Research, Volume 1. No 2